

су духовни ликови, Росандић, наравно, мајстор је за ове последње. Он не демонтује црте и карактер човека, он их транспонује у духовно. Још једаред, стављамо на прво место *Аутопортре* из Палате Пити. То је сума довршене пластике и духовне транспозиције. Како оно рече Тома Аквински: на том су портрету мисао и руке доиста близанци, равноправна бића. Све је напето енергично, а све је племенито. Један једини сложен потез главе и руку држи биће, гениј, активност. Росандић - мајстор отворио нам се кроз тај свој лик са свима својим стваралачким тајнама. Истина, стоји пред нама у поносу који га и удаљује од нас и свих људи. Али је ипак отворен. У ту скулптуру би човек могао сатима гледати, као у израз величанствене борбе између ограниченог духа у човеку и неограниченог у васелени, на што се и своди гениј у човеку ствараоцу. Биста старог бискупа Учелинија, напротив, затворена је. Ту је борба човека с васељеном сасвим друге врсте. Под доста меснатим, али већ поронулим ликом крије се нешто. Под намерно једноставно моделованим, и још капицом прекривеним теменом крије се опет нешто резигнирано, хумури се нека ватра. Под тешким плећима иде потмули рад старог срца. Али дивно изражене младе руке одају тајну: те руке су чврсто ухватиле живце тога човека једаред за свагда. Висока вокација покорила је у старом монаху нешто што је и сад унутра у њему.

Можда се може поставити следећа синтетична формула: код Росандића је централна духовна моћ необично јака. Као централна ватра у планети. Росандић је силаи концентрацији и доследношћу мисли и руке. Безмало да кажемо: тврдоглаво је доследан склад између његовог центра и периферних способности духа. То чини да је Росандић увек хармоничан, и увек јасан сам себи и задатку. Изгледа да облик за свој израз одмах зна, и никада при раду не мења много. Сигурно је да овај уметник и мислилац не капитулира никада ни пред духом ни пред материјом.

Једна мисао

Писано у једној песми Симе Пандуровића

Мисао, то је реч честа, име за врло различне ствари. За једну лепу помисао волимо рећи да је лепа мисао. За тачну опаску, да је добра мисао. За афоризам, правило, парадокс чак, кажемо: мисао. За неки песнички вапај: мисао. И кад тако говоримо у пракси, не грешимо много, јер се тако говори; али се при том тачно знају резерве и границе које теорија о мисли поставља. И зато, дође ли на ред да се мисаоност једног текста теориски цени, онда се мисао, аутентична мисао, усамљује и удаљава. Али, не усамљује се,

како би се у брзини поверовало, неком нарочитом оригиналношћу — корен праве мисли је увек у старости и опшности — него се усамљује битношћу истине своје, натпсихолошком истином својом. Сократ нас учи: друго је разум, а друго је истина. Модерна филозофија каже: друго је позитивност и стварност, а друго је истина. Историска филозофија, мислим и правна, учи нас: друго је документ, а друго истина.

Аутентичне мисли имају процес постајања друкчији, сложенији од процеса постајања афоризама, рефлексива, снажних кратких закључака. Мислима, као и звездама, прописан је пут. Прво, клица мисли живи на терену запажања, упечатака, приметливости. Ту смо у психологији. Полако се пење мисао на ниво идеје, и ту је свршено са психологијом. Па се идеја убацује у сложен умни рад, у свезивање идеје са другим знањима и мислима; краће речено, уноси се мисао у савез, у кохеренцију са законима живота и света. Најзад, четврти ниво, мисао стиже до циља, улази у капију једне велике истине.

У песмама Симе Пандуровића има доста аутентичних мисли. За њега је баш карактеристично да у својој поезији нема много помисли, афоризама, поента, максима, па ни песничких вапаја. Пандуровић није такозвани „чист лиричар“, чист емотивац, који из сваког финијег узбуђења може пустити песму као немирног лептира. Пандуровић спада у не много настањену област мислених лиричара, који имају дар да из концизних мисли црпу поезију, црпу и очајање и усхићење. Пандуровић, и њему сродни песници, то су људи необично снажни животом и мисленошћу. Добри емпиричари, па онда добри теоретичари. У њима су процеси сталожавања дуги, а готовост за разговор кроз поезију доста ретка. Готови су тек онда кад је емпирика дестилована у теориско, а то доста дуго траје и мало даје. Сталожавање њихово иде не само са неизбежним песничким боловима, него са тешким мисленим боловањима. Ти животом јаки људи апсорбују много, добро и рђаво, лековито и отровно. Отрове живота апсорбују, као и насунути хлеб. Ђовани Верга записа негде: да његови Сицилијанци једу маларију као и хлеб. Ти животом и мисленошћу јаки песници имају инпоран позив: да кроз песму дођу до неког великог смисла и закона, дођу до тога кроз тесну капију, кроз кратку песму.

Мисао Симе Пандуровића, када год је најбоља, прошла је емпирику, постала теоретска мисао, аутентична мисао. И још, демон мисаоности у овом особитом лиричару више је логичар него метафизичар. Тим путем, најтежим путем, долази Пандуровић до аутентичних својих песимизама и очајања, у чијој основи не лежи романтика осећаја, него мисао, истина. Романтика се Пандуровићевој песми додаје формом, стилем, масивним језиком пунине, једовитом речју, уметнич-

ким варијацијама теме која безмало увек исто каже: да човеку нема спаса. Насупрот Платону, који је тврдио да из сваке авантуре има неки излазни пут, Пандуровић мисли да кроз авантуру живота води само један пут, онај који није пут спаса.

Није прост задатак стварати лирске песме идући све једним путем. Те су песме врста болних рачуна, при чему је нагласак на обема последњим речма. Емотивност у Пандуровићевој песми искрена је и потресна; а у рачуну о стварима нема ниједне грешке. Пандуровићева песма произлази из најтежег емотивног процеса: из изнуравања јаким осећаја пред неком страшном или величанственом мишљу и истином. А затим, рачунски, при изражавању те мисли и истине, Пандуровић никада не упада у естетска искушења ни у језичке игре. Атрибути нису код њега украси, него ишчупане тајне појава и појмова. Сликови његови чак, имају нечег документног. Чисти као алем у смислу акценатном, а сложни са три и четири гласа, делују некако као кад звона три четири цркве потврђују исту вест.

Песма о којој је реч, а у којој желимо истаћи једну аутентичну мисао, носи наслов *Погрес*, и гласи у целини овако:

Прошао ме страх од Бога давно,
Дах мирисни љубави и чежње,
Бол с пролећа — поспале су тежње.
Прошао ме страх од Бога давно.

Мутне очи изнемогло гледе
У хоризонт празан и орон'о.
Дух, са телом, материји клон'о.
Мутне очи изнемогло гледе.

Моју стару рану од живота,
Видим, немар суверени лечи;
Моју нежност, немир, јад без речи;
Моју стару рану од живота.

Хигијена несећања вида
Мој буновни сан, и савест што ми
Дух и тело немилосно ломи;
Хигијена несећања вида.

Гледам да се свега мање сећам,
Да не жалим ни прошлост ни себе,
Да се тихо, што беше, погребем;
Гледам да се свега мање сећам.

8

Још савести ветар неки, уздах,
Мртвих — шта ли? — кроз мој живот прости
Прође каткад к'о језа кроз кости;
Још савести ветар неки, уздах,

Знак последњи грознице живота
Потресе ме, па нишчезне близу
Срца. Видим малу парализу,
Знак последњи грознице живота.

Главну мисао чини ту стих: *Хигијена несећања вида*. Од првог читања тога стиха јасно је да ту нема никакве поетске виртуозности и домишљатости, нема ни афоризма ни парадокса. До те истине дошао је песник прелазећи сва четири споменута ступња емпирике и теорије. Ниво запажања и примећивања имамо у стиховима: *Прошао ме страх од Бога давно; и Дух са телом материји клон'о*. Мисао која се ту рађала дошла је постепено до идеје, у стиху: *Видим, немар суверени леги*. Трећи степен, рад који тражи кохеренцију идеје са разним знањима и чињеницама, са питањима како су истине истините, дошао је до израза у три стиха: *Гледам да се свега мање сећам — Да не жалим ни прошлост ни себе — Да се тихо, што беше, погоребе*. И најзад капија истине: *Хигијена несећања вида*.

У први мах се чини да тај стих: *Хигијена несећања вида* није друго до варијанта стиха: *Видим, немар суверени леги*. Између тога двога разапела се даљина. *Немар*, то је једно неодређено психолошко стање, физички и душевни замор са испрекиданим резигнацијама. Сама реч *немар* непрецизна је логички и незадовољавајућа естетски. *Несећање*, међутим, дигао је Пандуровић до једне одређености чисто мисленог ранга. Не само да са *несећањем* није истоветан *немар*, него *заборав* није сродник и синоним *несећању*. У целој тој песми о *несећању* нема речи *заборав*! Рачун непогрешан! И ево се приближујемо капији. *Заборав*, то је дар божји човеку: кроз спавање и сновиђење, или кроз природно слабљење и брисање оних података у савести и мозгу који могу, и можда треба да се бришу. *Несећање* пак, то је човеков изум, његова метода, вештина да се живот живи са изостављањем битних делова у регистру онога што је било, и јесте, остаје. Човек, велики такмац Богу, нашао је методу да сам себи дарује заборав. *Гледам да се свега мање сећам*. Емпирија природног заборављања замењује се историсаним умењем заборављања и његовим дејствима. У привидно свакидашњем изразу „гледам“ крије се демонска теорија и пракса! Тим стихом казао нам је Пандуровић једно страховито откривење. То је једно дубоко признање, једна тамна исповест — песма је из циклуса *Тамне исповести* — о једном

вештачком омађијавању савести наше која, по божјем закону, не би смела спавати ни заборављати. Тим сасвим простим речма одала се ту не само једна мисао, него поштење и човечност Пандуровићеве поезије истинџа. Разглашено песимистичка, горка и тобоже нехумана поезија Пандуровићева од човечних је елемената као ретко која. Само не од уобичајено подвлачених човечних елемената. То је, рекли бисмо, једна одговорна лирика; скоро врста особите дидактичне лирике. Је ли истина, или није, да се савест наша тако радо мање сеђа? И многих ствари све мање и мање, па још мање, чак тамо до несеђања. Несеђањем затрпавамо што у савести заправо не можемо да заборавимо.

Та мисао и та истина потресне су од тачности и човечне општости. Ко несеђање није неговао, и не негује стално! Од примитивца до интелектуалца, од деце до стараца, од развратника до аскета нема живота који би постојао без оне методе. Нема приче, романа, драме, који би могли обичи у животу човека, у његову грешењу и кајању, тај елемент. И сами песници у самој поезији служе се том методом: погружавају се у меланхолију целе природе, у меланхолију речи, звука и ритма, да се не би погрузили просто у себе, да би се што мање сеђали шта је песми била права полазна тачка, и где јој је права капија. Пандуровић, и не само једаред у својој поезији, имао је храбрости и за јасну полазну тачку, и за јасну капију.

И као што је метода несеђања опште човечна, тако је опште човечно да ћутимо над својим несеђањима и „гледањима“. Међутим, безмало сав терет живота вуче и носи човек с помоћу несеђања! Сву своју судбину од Бога, и од свога карактера. С том методом, између другог, човек живи не сеђајући се никада смрти, то јест, своје смрти, иако је божји, па и психолошки закон: да сеђањем на смрт оплемењавамо живот, савлађујемо себе у необузданости сваке врсте. *Memento mori!* ретко се то каже, а и кад се каже, кога живог се то тиче! *Et tu per eandem viam!* који су, и колико их је на број, који то себи кажу кад виде старост, болест, кретање погребџа. Идемо за погребом, по правилу скоро, тапштим стварима обузети. Ретко ко развија несеђање да би заронио у савест и судбину. Не, ми не заборављамо да је то негији погреб, али се при том не сеђамо ни своје смрти, ни Бога. Пандуровић је ванредно кохерентно почео своју песму стихом: *Прошао ме страх од Бога даено*.

У хиљаду варијација је човек изградио методу несеђања, и користи се њоме, и ћути. Није ћутао Сима Пандуровић. И говорио је лично, јер није писао роман о измишљеној личности, него је говорио кроз песму у име своје, свога знања и искуства, своје истине. И говорећи, додао је уз реч *несеђање* још једну реч, и попунио поштено, до врха, целу ту аутен-

тичну мисао назвавши је *хигијеном несезања*. Хигијена, та доста банална реч болница, лекара, и друштвених стара-лаца, и та је реч на своме месту као допуна истини. Јер, нити је несезање природан човечји дар, нити нека освојена племенита моћ, нити божја милост. Него је метода, вежба, профилакса, чување, бежање, хигијена.

Пандуровићева песма *Погрес* човечна је песма и кла-сична је песма. И зато савремена и данас. Рат бесни, из-безумљеност убија ум. А свугде, овде, онде, управљачи и управљани, криви и недужни живе колико игда могу са хи-гијеном несезања. *Гледам да се свега мање сећам*. И кад мине рат, и сећање буде божја и људска заповест, савести ће опет „гледати“ да се мање и мање сећају. Понеки песник, као Бугарин Јовков, писаће: „Зар су могли бити неприја-тељи, и звери за убијање, ти несрећници што леже по боји-шту, један са цезвицом за каву, други са топлом поткошу-љом у торби“... Зар човечанство може то заборављати? Не. Не може заборавити, јер не да заборавити Бог, ни песници, ни мислиоци. Али је човек пронашао хигијену несезања, и не сећа се онога што не може да заборави.

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ

ЈУГОСЛОВЕНСКА КУЛТУРНА ПРОБЛЕМАТИКА

VII.

Наша проблематика и наша тематика јесу тешки. Емо-ционална и психолошка карта нам је читав мозаик. И пуно је нервозе и психотичког. Али, сем онога што из самих нас произлази и што је чисто наш производ, има у нашој гро-зници и много од светског и европског »fin de Siècle«.

Око нас је Европа која је, на многим местима, са неве-роватно повишеном температуром и у грозницама које бун-дају. Неке појаве су апсолутно нечастиве. Није, дакле, могуће да те грознице не додирну и наш организам. И тако, уз специјално наш тешки »punctum contra punctum«, имамо и светски и европски. Наша унутрашња тражења треба ста-вити и на тај правац. На них се ова из Европе нагонски надовезују. Европа је сва разбијена. Чак су додирнути и онако стари слојеви какви су енглески и француски. Давно устаљене културе, какве су оне по Белгији, Холандији, Данској, Шведској, Норвешкој, такође су нешто грозничаве.